Article

IJOKS

International Journal of Kurdish Studies
(ISSN:2149-2751)
4 (2), pp. 478–489
http://www.ijoks.com

Poetical criticism of the view of nationalism in Kurdish Literature (Southern Kurmanji 1920-1970)

***Dilshad Ali Mohamad*[1]** ***Aso Omer Mustafa*[2]**

Received: Feb24, 2018 **Reviewed**: Mar24, 2018**Accepted**: Apr05, 2018

Abstract

Nationalism is one of the significant initiates of poetical criticism in Kurdish literature during the years (1920-1970) AD, because in that period Kurdish nation faced very terrible political situations and Kurdistan's land was divided on four countries (Iraq, Iran, Turkey and Syria), therefore the declamation of poetical criticism at that time became national.Our research analyses those critical declamation that in the view of nationalism criticized the poetry texts and they have tried to analyse the texts according to this basis, national critics declared that any text focused on nationalism and the issues and objects of nationalism, was good and successful, but any text did not focus on nationalism and the issues and objects of nationalism, was not good and weak. So, these critics encouraged the poets to write those texts that express the trend of Kurdish nation. Our research consists of two chapters: first chapter (poetical criticism in the view of nationalism from 1920 to 1970), it gets those critical declamation which written in that time, and the second chapter (poetical criticism in the view of nationalism after the revolution of 14 July 1958 until 1970, it gets those critical declamation which written in that time.At the end the result expressed in some points.

Keywords: Poetry criticism, National criticism, Self poetry, Nationalism poetry

Recommended citation:
Mohamad,D. A. &Mustafa,A. O. (2018). Poetical criticism of the view of nationalism in Kurdish Literature (Southern Kurmanji 1920-1970). *International Journal of Kurdish Studies* 4 (2), 478 – 489. doi: **10.21600/ ijoks.454469**

[1]Prof. Dr., Department of Kurdish Language, College of Language , Sulaimani University, Sulaimani, KRG, Iraq. E-mail: Dilshad.Mohamad@univsul.edu.iq
[2]Asst. Lecturer, Department of Kurdish Language, College of Language, Sulaimani University, Sulaimani, KRG, Iraq. E-mail: aso.omar@charmouniversity.org

ڕەخنەی شیعری لە دیدی نەتەوەییەوە لە ئەدەبی کوردیدا (کرمانجی خواروو ١٩٢٠ - ١٩٧٠)

م.ی. ئاسۆ عومەر مستەفا پ.د. دڵشاد علی محمد

پێشەکی

لێکۆڵینەوەکەمان بە ناونیشانی (ڕەخنەی شیعری لە دیدی نەتەوەییەوە لە ئەدەبی کوردیدا، کرمانجی خواروو 1920-1970ز)ە، هەوڵدەدات لەو لێکۆڵینەوە ڕەخنەییانە بکۆڵێتەوە کە دەربارەی (شیعر)ن و لە گۆشەنیگای نەتەوەییەوە گوتاری ڕە خنەییان پێشکە شکردووە، گرنگی لێکۆڵینە وەکەمان لە وەدایە لەو ماوە یەدا زاڵترین دە نگ لە گوتارە ڕەخنەییەکاندا دە نگی (نەتەوەیی)یە، چونکە کورد لە و ماوە یەدا بە سەر چوار دە وڵەتی جیاوازدا دابە شکران و توشی چەوساندنەوەی نەتەوەیی بوون لەلایەن دەوڵەتانی دەسەڵاتداردا. هۆی هەڵبژاردنی لێکۆڵینەوەکەمان ئەوەیە کە تا ئێستا لەم ڕوانگەیەوە هیچ لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەییمان نییە لەم گۆشەنیگایەوە. لێکۆڵینەوەکەمان بە ڕێبازی وەسفی ئەنجامداوە.

لێکۆڵینەوەکەمان لە دوو بەش پێکهاتووە: بەشی یەکەم (ڕەخنەی شیعری لە دیدی نەتەوەییەوە لە (1920 -_ 1958) ئەو گوتارە ڕەخنەییانە وەردەگرێت کە لەو ماوەیەدا نووسراون، بە شی دووە میش (ڕەخنەی شیعری لە دیدی نەتەوەییەوە دوای شۆڕشی (14)ی تەممووزی (1958) تا (1970) ئەو گوتارە ڕەخنەییانە وەردەگرێت کە لەو ماوەیەدا نووسراون.

ئەنجامیش لە کۆتاییدا بە چەند خاڵێك خراوەتەڕوو

بەشی یەکەم/ ڕەخنەی شیعری لە دیدی نەتەوەییەوە لە (1920 - 1958)

میللەتی کورد یەکیکە لەو میللەتانەی زۆرترین کارەسات و نە هامەتی بەسەردا هاتووە، بەتایبەتی دوای جەنگی جیهانی یەکەم و دووبارە دارشتنەوەی سنووری وڵاتانی ڕۆژهە ڵاتی ناوەڕاست و دابە شکردنی بەسەر چوار دە وڵەتی عێراق و ئێران و تورکیا و سوریا، هە روەها لەناوبردنی شۆڕشەکانی کورد و مامە ڵەکردنی ئەو دەوڵەتانە بەشێوازی توندوتیژی لە گەڵ میللە تی کورد و چە وساندنەوە و پێشێلکردنی مافە نەتەوایەتییەکان و تە نانەت لە هەندێك وڵات سڕینەوەی سیمای نە تەوەیی و نە هێشتنی قسەکردن و نوسین و خویندن بە کوردی... کە هەموو ئەمانەش بوونە هۆی سەرهەڵدانی چەندین شۆڕش و ڕاپەڕین، چونکە ((بارودۆخی سیاسی ئەو ساڵانە بەگشتی و ساڵانی دوای جەنگی جیهانی دووەم بەتایبەتی ئەدەبی کوردییان بەرەو قۆناغێکی نوێتر برد و هەنگاوێکی گەورەیان پێهەڵهێنا و سیمایەکی جەماوەری و شۆڕشگێڕی ئەوتۆیان پێپۆشی کە پیرۆزترین و شیاوترین قەڵەم لەو قۆناغەدا بۆ لاوێکی خوێن گەرم و خەباتکەر بشیایە تا بەهرە شیعرییەکەی پێبەرجەستە بکات، قەڵەمی شیعری بەرگری کردن و تێکۆشان بووە... شاعیری ڕاستەقینە لە وڵاتێکی داگیرکراودا ناتوانێ دوورە پەرێز بێت و گۆرانی شۆڕشگێڕی نە چڕێ، چونکە ئەگەر وانەکات ئەوا کەسێتییەکەی وەك شاعیر ون دە کات و دژایە تی پە یامی شیعر و پە یامی ژیان دە کات))(دڵشاد عەلی، 2007، ل59) ئەو ڕووداو و کارەساتانەی بەسەر میللەتی کورددا هاتن وایکرد بە تێپەڕبوونی کات بیری نە تەوەیی لای ئە م میللەتە بەهێزتر بێت و زیاتر لە مێشك و دڵ و دە روونی تاکی کورددا بچە سپێ لەو سەردەمەدا و بووە یەکەمین ئاراستەکەری ڕۆشنبیریی و بەرنامە و بەرهەمەکانی تاکەکانی ئەم میللەتە، چونکە ((نەتەوەی کورد لەپێناو گەیشتن بە ترۆپکی ئازادی و لادانی ستەمی لەمێژینەی نەتەوەیی لەلایەن نەتەوە سەردەستەکانەوە گەلێك هەوراز و نشێوی بەرخودان و ڕێگا ئەستەمەکانی بڕیوە، لە شەڕی چاڵدێرانەوە (1514) زاینی هەتا دەگاتە ئەمڕۆکە ئەم خەباتە خوێناوییە بە ئامانجی دامەزراندنی کیانێکی سیاسی هەر بەردەوام بووە لەهەر قۆناغێکدا گەیشتبێتە ترۆپکی سەرکەوتن لەلایەن نەیارانەوە دژایەتی کراوە تا توشی نسکۆیان کردووە و دووبارە سەریهەڵداوەتەوە))(ئازاد گوڵەدین، 2016، ل30) ئەم وێنە نەتەوەییە بووە بنەمای ڕۆشنبیری تاکی کورد و دیاریکردنی یاساکانی داهێنانی ئە دەبی و هونە ری، بەمجۆرە بەشێوەیەکی گشتی کاری لە پێشینەی ڕۆشنبیران و ئەدیبانی کورد بەرجەستەکردن و بانگەشەکردن بوو بۆ ئەم بیرە و بیری نەتەوەیی بووە چەقی کارکردن و سروشپیدەری هەموو شتێك . ڕەخنەگرانیش لە م گۆشە نیگایەوە کاریان لە سەر دە قی ئە دەبی دە کرد و ئە م بیرە یان دە کردە پێوەری هەڵسەنگاندنی دە قی ئەدەبی و داوایان لە شاعیران و ئە دیبان دەکرد زیاتر گـرنگی بە بیری نە تەوەیی بدە ن و هە ولی سەرخستنی بدەن.

ڕەخنەگرانی کورد لە بەرهەمەکانیاندا زۆر بەتوندی دژی ئەو بەرهەمە شیعرییانە دەوەستانەوە, کە بەشێوەیەکی گشتی (خودی) بوون و شاعیران تەنها کەفوکوڵی دەروونیان هەڵدەڕشت و باسی ژیانی تایبەتی خۆیان و ژیان لەگەڵ یار و پیاهەڵدانی یار و ڕۆچوون لە ناو ژیانی خودی خۆیاندا بە بێ ئەوەی گرنگی بە ژیان و گوزە رانی هاونیشتمانیان و بارودۆخی نە تەوە بدەن و ستایشی ئە و بە رهەمانەشیان دە کرد کە گیانی نە تەوەپەروەری و خزمە تکردنی نە تەوە و هۆشیارکردنەوەی خەڵك و هاندانی لاوانی تێدا بوو، هەروەها هەوڵیان دەدا بە بەرهەمەکانیان هانی شاعیران و نووسەران بدەن لە بەرهەمەکانیاندا گیانی نەتەوەیی بەرجەستە بکەن و خزمەتی نەتەوە و خەڵك بکەن و بەرهەمەکانیان گوزارشت لە واقعی ژیان و بارودۆخی خراپی نەتەوە دەکات و بەرهەمە شیعرییەکانیان بکەنە مینبەری هۆشیارکردنەوەی خەڵك.

یەکەمین ڕەخنەگری ئەدەبی کوردی کە لە بەرهەمەکەیدا جەختی لە هەستی نەتەوەیی و واقعی ژیانی نە تەوە کردووەتەوە (سیاپۆشە) لە نووسینە ڕەخنەییەکەیدا بەناونیشانی (شاعیرەکانمان) کە لەساڵی 1932 لە ڕۆژنامەی ژیان بڵاوکراوەتەوە و پاشان لە ساڵی 1933 لە گۆڤاری (یادگاری لاوان) دووبارە بڵاوکراوەتەوە، کە تێیدا هەوڵ دەدات بەشێوەیەکی زانستی چەمك و بنەماکانی شیعر لێك بداتەوە و لەژێر تیشکی ئەو لێکدانەوانەدا کە بۆ شیعری دەکات شیعری کوردی هەڵبسەنگێنێت، کە هەوڵدەدات بەپێی بنەما و چەمکە ڕەخنەییەکان لێکۆڵینەوەی شیعر و جیاکردنەوەی شیعری باش و خراپ و چەمکی کۆن و نوێ و لاساییکردنەوە لە شیعردا بکات.

سیاپۆش لە گوتارە ڕەخنەییەکەیدا مژدەی ڕەخنەیەکی زانستیمان پێ دەدات و ئەوە ڕووندەکاتەوە کە ئیتر بەهۆی ئەم جۆرە ڕەخنەیەوە شاعیری باش لە شاعیری خراپ جیادە کرێتەوە، چونکە بەبڕوای سیاپۆش لە بەر ئەوەی ئێمە ڕەخنەیەکی لەم جۆرەمان نەبووە، ئەوەی هەبووە تەنها پیاهەڵدانبووە، بۆیە شاعیری باشیشمان نەبووە ((بەلی، هەتا ایستا بی لیکدانەوە هەلمان کیشاون لەمەشدا بیانومان هەیە چونکە پیاو لە تاریکیدا جوان ناشیرینی لا وەك یەکە، بەلام لەمەودوا ئەو دەورە رویشت کە بەزەرد بوتری زیر، و بە سەدەف بلری مرواری لە مەودوا روشنایی زانین بە رچاومان روناك ئەکاتەوە، هەموشتی وەکو خوی ئە بینین و پیویستە هەر شتە بەپیی بەرزی و نزمی خوی ریز بکە ین و بە پیی چاکی و خراپی ناوی لی بنین بە بی بون نەلین نیرگس و بە نیرگس نەلین بی بون))(سیاپۆش، 1933 ، 33) هەروەها شاعیرانی کورد بە لاساییکەرەوە و دز دادەنێ، کە تەنها ڕووکەشی شتەکانیان دزیوە و ناوەرۆك و کاکڵەیان پشتگوێ خستووە، کە ئەمەش لە ئەنجامی هەستێکی نە تەوایەتییەوە ئەم بیروڕایە ی هەبووە و بیروڕاکە یشی لەم بارە یەوە نالۆژیکییە، چونکە شاعیرانی کورد لە ئەنجامی بەرجەستەکردنی بنەماکانی ئەدەبی ڕۆژ هەڵاتی ئیسلامییەوە توانیان ئەدەبێکی بەرز دابهێنن لە ئاستی ئەدەبی ناوچەکە و جیهاندا بێت.

نووسەر بەتوندی دژی شاعیرانی کورد دەوەستێتەوە و بڕوای وایە میللەتی کورد شاعیری نییە یان زۆر کەمی هەیە، ئەمەش لەبەرئەوەی شاعیرانی کورد (خۆپەرست و بێباکن) و شیعرەکانیان تەنها بۆ خۆیان و ژیانی تایبە تی خۆیان تەرخانکردووە و هیچ گرنگییان بە میللەت و بارودۆخ و ژیانی گە ل نەداوە، وەك دەڵێ:((زوری شاعرەکانمان ئەگەر لەبەر ئێوە نەلیم هەمویان دلداریکی خوپەرست و بی باکن وەکو یەکیکیان ئەلی: "من و یارم لە کونجی دابنیشین – چە باکم عالمی ژیروزەبەربی" بە زور و بەخوایش ئەگرین و ئەفیژینن لە باسی چاوی کال و لیوی ئال و رووی رۆژی و پرچی شەوی و بالای سە روی بەوەلا چیکە نازانن، بەلام کاشکی ئە مەشیان چاك بزانیایە ... لە ولاتی هەژارندا، لەنیو خوینی رژاوی جواناندا، بەسەر میشکی پژاوی منالاندا چە کەڕیك هەیە گویی نەکریتەوە، چە لالیك هەیە زبانی نەپژی... بینینی هەزاران ژنی سك سوتاو، مندالی بی باوان و بە ندی بی تاوان و چاوپیکەوتنی ئەو هەمو شیوە دلگیر و گریەنەرانە تاکەی لە دلی شاعیرەکانماندا هەر یادی ئەسکەندەر و ئاوی بقا، تختی کەی و جامی جەم و بەختی زحاك زندو ئەکاتەوە؟ تا کەی لە ماهی کنعان و عزیزی مسر وازناهینین))(سیاپۆش، 1933 ، 38-40) لێرەدا سیاپۆش وای دەبنێت کە شاعیرانی کورد تەنها لە دەوری بە ژن و باڵای یار خولاونە تەوە، گۆشە نیگای بینینیان تە نها جوانییە کانی یار بووە ، هە ر بۆیە فەرە ەنگیشیان تەنها چونیەتی ڕازی کردنی یاربووە، کە دەتوانین بڵێین ئەم بیروڕایەی سیاپۆش زیادەڕەوی تێدایە، چونکە شاعیرانی کورد هە ر لە ئەحمەدی خانییەوە تا دەگاتە حاجی قادری کۆیی چە ندین دەقی شیعرییان بۆ گە ل و نیشتمان و نەتەوەکەیان وتووە، هەوڵی هۆشیارکردنەوەی گەلیان داوە، یان لانی کەم خەمیان بۆ ئازارەکانی میللەتەکەیان خواردووە، لەگەڵ ئازارو نە هامەتییەکانی گەلەکەیاندا ژیاون و بە شیعرەکانیان چەندین ڕووداوی مێژووییان بۆ تۆمارکردووین و بارودۆخی ژیانی گەلیان خستووەتەڕوو، لەوانەش: ئەحمەدی خانی، نالی، سالم، کوردی، حاجی قادری کۆیی و پیرەمێرد.

بەڵام لەو ئاستەدا نەبووە کە ڕەخنەگرەکەمان ویستوویەتی، هەر بۆیە زۆر بەتوندی هێرشی کردووەتە سەریان.

کامل حە سەن بە سیر دە ڵێ: ((لێرەدا زۆربە ی سامانی نە تەوایەتیمان لە هۆنراوەی دێرین و هاوچە رخ پووچەڵکراوەتەوە و بەتوندی بەرپەرچدراوەتەوە و ئەم بارەش هەڵبەت لەبەر دوو هۆ بەرپابووە: یەکەم ئەوەیە کە شێوازی هۆنراوەی کوردی بە لای نووسە رەکەمانەوە دەستکرد و لاساییکە رەوەیە و ڕازاوە یە و لە کلێشەی دووبارە کراو و لەیەکچواندن و خوازە و خواستن و درکە ی سواو بە ولاوە هیچ دەربڕینێکی نوێخواز و داهێنراوی تێدا بە رچاوناکەوێ. دووەم ئەوەیە کە هەستیارەکانمان لە واقیع و سروشتی وڵاتە کەیان پچڕاون و سە رنج لە جوانیی دیاردەکانی ئاو و هەوا و زەوی و زارەکەی نادەن))(کامل حەسەن بەسیر، 2015، ل426)

(نەورۆز) لە گۆڤاری (زاری کرمانجی)دا ژمارە (24) ی ساڵی (1932ز) گوتارێکی ڕەخنەیی نووسیوە بەناوی (زمان) و تیایدا داوا دە کات ئەدیبانی کورد گرنگی بە واقعی ژیانی نە تەوە و زمان وە ك کۆڵەکەی سە رەکی پێکهاتنی نەتەوە بدەن و زیندووی بکە نەوە، چونکە بڕوای وایە ئەدەبیات کاریگەرییەکی یەکجار گەورەی لەسەر زیندووکردنەوەی زمان و پاراستنی هەیە ((لە عصرێکی وا نازك وە حیاتی دا، لە وەختی هەول و تەقەلادا کە بیەوی پی بگا و سەرکەوی هەمو "ئەدەبیات"ی ملیەی هەر شتی بی سود وە بی غایەبی! چ ملتیکی تر هە یە لە عصری فن و علم دا، لە زەمانی عرفان و صنعت دا شاعرە پر هۆشەکانی، لەپاش هەمو رابواردنیك، لە شعردا باسی مژگان و چاوی کال وە لیوی ئال و ... بکەن؟ تاکەی وا گالتە بەم زمانە شیرینە ئەکەن، هەتا کەی بەزەیتان بە کوردی وە کورد دا نایێتە وە؟ بروا بفرمون حەزم نە ئەکرد ئیتر شتی وا لە جنابتان ببینم وە بە هەمو هیزی دلە وە چاوەروانی شیعری گە لی لە وە علویترمان ئەکردی))(نەورۆز،11،1932) نووسەر جەخت لەسەر بوژاندنەوەی زمانی نەتەوەیی دەکاتەوە و داوادەکات ئەدیبان و بەتایەتی شاعیری دیاریکراو واز لە شیعری خودی و ڕابواردن و پیاهە ڵدان بە یار و جوانییە کانی یار بهێنن و شیعری

بەرزی نەتەوەیی بڵێن، چونکە ئێستا سەردەم گۆڕاوە و میللەت و زمانی نە تەوە چاوەڕوانی کەسە ڕۆشنبیرەکانییەتی، تا لەڕێگەی بە رهەمەکانیانەوە خزمەتی نە تەوە و زمانی نە تەوە بکەن. بێگومان فاکتە رێکی سە رەکی پاراستنی زمان بەتایبەتی زمانی نە تەوەی کورد بە درێژایی مێژوو ئە دەبی نەتەوەیی کورد بووە، تەنانەت ئەو زمانە نیمچە ستانداردەی هەشمانە بەرهەمی شاعیرانی ناوچە ی سلێمانی بە تایبەتی (نالی و سالم و کوردی) بووە، بۆیە نووسەر بە هۆشیارییەوە ڕەخنەی لە بەرهەمی شاعیران و بەتایبەتی شاعیری ڕەخنەئاراستەکراو کردووە و داوای لێکردووە کە شیعرەکانی بخاتە خزمەتی نەتەوە و زمانی نەتەوەییەوە.

لەم وتارانەی (سیاپۆش و نەورۆز)دا جەخت لەسەر ئەوە کراوەتەوە پێویستە شاعیران بە ئاگا بێنەوە و واز لە شیعری خودی و خولانەوە بە دەوری یاردا بهێنن و شیعری واقعی پە ێامدار بنووسن کە گوزارشت لە بارودۆخی ژیان و گوزەران و ئازار و مەینەتییەکانی نەتەوە و ئامانجەکانی بکەن.

گۆڤاری گە لاوێژ یە کێکە لەو گۆڤارانە ی کە گرنگییەکی باشی بە کاروباری ڕە خنە داوە و بە شێکی بە ناوی لێکۆڵینەوە کردەوە و تێدا ڕەخنە لە شیعری شاعیران گیراوە لایەنە باش و لاوازەکانی شیعرەکان خراونەتە ڕوو، هەروەها وتاری ڕە خنەیی و لێکۆڵینە وەی ڕە خنەیی لە سەر شاعیران و نووسە ران نووسراوە. ڕەفیق حلمی وتارێکی دە ربارەی (دڵدار)ی شاعیر نووسیوە و تیایدا چەند شیعرێکی شاعیری ە ێناوە و لێکدانەوەی بۆ شیعرەکان کردووە و چەند بۆچوونێکی ڕەخنەیی دەربارەیان دەربڕیوە، کە شاعیر بە شوێنکەوتەی حاجی قادر دادەنێ لە نیشتمان پەروەریدا ئەمەش پاش ئەوەی شیعرێکی شاعیر بە نموونە دەهێنێتەوە، شاعیر وە کو نیشتمانپە روەرێك وێنا دەکات کە ئەرکی خزمەتکردنی نیشتمانە و تێکۆشان لە پێناوی نیشتماندایە ، بۆیە دەڵێ: ((ئەم شیعرانە علاجی هە ندێ دە ردی کۆمە ڵایەتی و نیشتمانیمان پیشان ئەدا))(ڕەفیق حلمی ، 1943، 16) هەروەها لە قسەکردن لەسەر شیعرێکی تری شاعیر باسی لایە نی نە تەوەیی شاعیر دەکات و شاعیر بە خاوەن هەستێکی نەتەوەیی و هاندەر بۆ هەستی نەتەوەیی دادەنێت و دەڵێ: ((دڵدار بەتایبەتی لە پەند و مەوعزەی ملیدا دە سێکی درێژی هە یە و بە گەلێ ووتاری بە هادار و شعری جوان ڕێگە ی ژیان و سە رکەوتنی پیشانی لاوانی دواڕۆژ داوە ، ئە م شعرانە ی خوارە وەی یە کێکە لەوانە و بە لای ئێمە وە شاشیعرێکە کە لەم بابە تەوە ووترابێ))(ڕەفیق حلمی ،1943، 20-21) هەروەها لە کۆتایی شیعرەکەشدا دەڵێ: ((بەڕاستی پەند و نەسیحەتێکی بەرز و بەنرخە و شعرە کانیشی ئا ودار و ڕە نگینە. خۆزگە هەموو لاوێکی کورد لە سەر ئە م پێوشوێنە بڕۆیشتنایە ئەوساکە دەرئەکەوت کە ئەم ملەتە چۆن دەس لە مل هیوا ئەکا و ئەگا بە ئامانجی پیرۆزی))(ڕەفیق حلمی ،1943، 23) بەمجۆرە نووسەر دڵدار بە شاعیرێکی واقعی و نە تەوەیی د ادەنێ کە لە ڕێگەی شیعرە کانییەوە هانی هۆشیارکردنی لاوانی نەتەوەکەی داوە بۆ ئەوەی ڕێگای ڕزگاری بگرنەبەر و هیوایان بە داهاتوو و گەیشتن بە ئامانجەکانی نەتەوە هەبێت

أ.ب. هەوری لەساڵی 1956 نامیلکە شیعری (ئازار و ئاوات)ی بڵاوکردەوە کە (مستەفا ساڵح کەریم) پێشەکی بۆ نووسیوە و تیایدا کورتە یەك لەژیانی شاعیر و لێکۆڵینە وەیەك لەسەر شیعرەکانی شاعیر دینووسێت و شاعیر بە مرۆڤێکی نەتەوەیی وێنا دە کات، کە بەهۆی ئە و بارودۆخە خراپەی کوردستان و ئە و هە موو ناخۆشی و نە هامەتییانەی بە سەر نەتەوەکەیدا هاتووە، شاعیر توشی ڕە شبینی و دڵتە نگی بووە و بیروباوەڕی دەربارەی نەتەوەکەی و ژیان و پە یوەندییە کۆمەڵایەتییەکان گۆڕاوە ، وە ك دە ڵێ: ((کاتێك کە هەوری چاوی کرایە وە ... چاوی بە چی کە وت؟ گرانیو برسیتی هەژارانو لی قە وماوانو هە زارەها خانە ی ویران "چونکە سەردەمی پاش شە ری گە ورەی یە کەمبو" ئیتر هە ر لە و کاتەوەدل شکستی وە "یأسی" پەیاکردو بەتایبەتی پاش ئەوەی کە دەستی بەخویندنەوەی هونراوی شاعیرە کونەکان کرد وە بیروباوەریکی تایبە تی ئەوتوی پەیداکرد کە بیر لە بەسەرهاتی گەلەکەی بکاتەوە، بویە بەتەواوی هەست بە پەژارە و شکستەی دلی ئەکەی لە هونراوەکانیا تەنانەت ئەو لە جەژنیشا هەستی بە شادمانی نەکردووە))(ا. ب. هەوری، 1956 ، ل8) نووسەر ئەگەرچی شیعری شاعیرانی کۆنی خو ێندووەتەوە و سوودی لێ وەرگرتووە، بەڵام بەهەمان ڕێگای ئەواندا نەڕۆیشتووە، بە ڵکو ڕێگە ی نیشتمانپە روەری گرتووە و بۆ نە تەوەکەی تێکۆشاوە و لە م ڕێگە یەشدا ئامادە ی هە موو قوربانییەك بووە، ئە م شاعیرەمان لەجیاتی ئەوەی وە ك شاعیرانی کلا سیك هەموو ژیانی بۆ تاقە یارێك تەرخان بکات؛ ژیانی بۆ خزمەتی خەڵك و بۆ ڕزگاری نە تەوەکەی تەرخانکردووە و ئاواتی ئەوە بووە دەوڵەتی کوردی ببینێ و ئامادە ش بووە لەم پێناوەدا خۆی بەکوشت بدات. نووسەر لە لێکدانەوەی چەند دێڕە شیعرێکی شاعیردا دەڵێ: ((گەر بیتو سەرنجیکی بە انصافانە بدریتە ئەم شیعرانە ی ئە بینین کە وا بە راستی هە وری لە م مە یانەدا باش تی هە لچوە نەك تاقە یاریك کە شاعیرانی کون تلاوتلیان بو داوە بە دریژایی شەو بەلکو صەد هەزاری وا چاو بەخومار ئەکات بە فیدای ساتیکی شادمانی خاکی وولات. واز لە خوشیو شەونخونی شەوان ئە هینی بو ئە وەی هەمو ئاواتیکی هە ر پی گە یشتن بە وەصلی خاکی کوردبی جگە لەمەش لە چەند شیعریکی تریا پە یمانی چوونە ژیر خاك ئە دا لە پیناوی نیشتمانو گە شانەوەی خونچە ی هیوادا))(ا. ب. هەوری، 1956 ، ل14)

لێرەدا نووسەر دەیەوێت بڵێت: شاعیر هەستی بەژێردەستەیی نە تەوەکەی کردووە و بەشێك لە شیعرەکانی بۆ نەتەوەکەی و ڕزگاری نیشتمانەکەی تەرخانکردووە، هەروەها وەك ڕۆشنبیرێك هەستی بە ئازار و نەهامەتی و ناڕەحەتی ڕۆڵەکانی نەتەوەکەی کردووە، هەربۆیە بێئومێدی و خەمخۆری بووەتە ناونیشانی بەشێك لەشیعرەکانی شاعیر.

دیلان لە گوتارێکدا لە ڕۆژنامەی (ژین)دا بە ناوی (ئەحمەدی خانی) گفتوگۆی (مەموزین)ەکەی شاعیر دەکات، بڕوای وایە کە (خانی) لە داستانەشیعرییەکەیدا گیانی نیشتمانپە روەری برەو پێداوە و باسی ئە و گرفت و کە موکوڕییانە دەکات، کە بوونەتە هۆی ئە وەی کورد خاوە نی دە وڵەتی خۆی نە بێت، هە روەها قسە لەسەر ئە وە دەکات کە خانی

شاعیرێکی گەورەیە و دامەزرێنەری قوتابخانەی نیشتمانپەروەرییە و لەمەشدا پێش ئەوروپا کەوتووە، چونکە لەوکاتەدا هێشتا بیری نەتەوەیی هێشتا لە ئەورووپاش سەری هەڵنەدابوو، لە لێکدانەوەی چەند دێڕێکی داستانەکەدا دەڵێ: ((لێرەدا لە لێ وردبوونەوە، ئەم شیعرە ڕێکوپێکو ورد و پڕ لە گیانی نەتەوەپەرستی و "ملحمەی مەم و زین" گیانی ئاڕاستەکردنی ئەدەبی کوردمان نیشان ئە دات. لە شیعرەکانی ئەحمەدی خانی دا لە کاتێکا ئەو دەمەی ئەو تیایدا ژیاوە ئەورپای ڕۆژئاوا تازە خەریکی ڕوخاندنی قەڵاکانی دەرەبەگ بوونوو خەریکی دروست کردنی ڕژێمی سەرمایەداری بوون کە "نەتەوە"ی لەژێر سایەدا دروست بووە، وە پاش دروست بوونی نەتەوەکانی ئەدەبی ئاڕاستەکردنی شاعیرەکانی نەتەوە ژێردەستەکان کەوتە مەیدانەوە کەچی ئەحمەدی خانی لە چیرۆکێکی دڵداری قوتابخانەیەکی دروست کردوە))(دیلان، 1996، ل55) ئێمەش لە گەڵ ئە م بۆچوونە ی نووسە رداین دە ربارەی ئە حمەدی خانی، چونکە ئەحمەدی خانی یە کەمین شاعیری ڕۆژهەڵاتە، کە بیری نەتەوەیی لە شیعرەکانیدا بەرجەستەکردووە و شاعیر لە بیروڕا نەتەوەییەکانیدا پێش سەردەمەکەی خۆی کەوتووە.

دیلان لە گوتارێکی تردا لەهەمان گۆڤاردا بەناوی (سالم) تیشك دەخاتە سەر گیانی نیشتمانپەروەری شاعیر و بە یەکێك لە پێشڕەوەکانی نیشتمانپەروەری لە ئەدەبی کوردیدا دایدەنێت، نووسەر لە قسەکردن لەسەر چەند دێڕە شیعرێکی شاعیر دەڵێ: ((شاعیرێکە هەستی نیشتمان پە روەری گەیشتۆتە ڕادەی کزە لە جەرگ هەڵسان))(دیلان، 1996، ل66) نووسەر بڕوای وایە شاعیر لە گوزارشتکردن لە بیروڕا نیشتمانپە روەرییەکانی پێش سە ردەمەکەی خۆی کە وتووە بەتایبەتی لەناوچەی سلێمانی، چونکە تا ئەوکاتە بزووتنەوەیەکی ڕۆشنبیری نە تەوەیی دروست نە بووبوو، هەر ئەمەش شاعیر دەکاتە ڕائیدی نیشتمانپەروەری لە ئەدەبی کوردیدا، چونکە سالم ((لەسەردەمێکا ژیاوە دەستەی ڕۆشنبیر نەهاتۆتە گۆڕێ لە کوردستاندا، یانی سەرمایە نەنێرراوە بۆ جێگاکانی کەپاش ئەم کەین و بەینە دەستەی ڕەوشن بیر دروست ئەبێ و باری بزووتنە وەی گیانی سە ربەخۆیی نەتەوایەتیمان ئەکەوێتە کەﷲ، یانی هێشتا داگیرکە ر بە "مەفهومێکی عیلمی" نەکەوتبووە ئەم پە ڕ و ئە وپەڕی کوردستانە وە ... کەوا بوو سالم یە کێکە لە ڕائیدەکانی بیرکردنە وەی هە ستی نەتەوایەتی))(دیلان، 1996، ل 66 - 67) نووسەر لێرە دا بۆچوونە کانی ناواقعین، چونکە لەو سە ردەکەدا چە ندین ڕۆشنبیری ناودارمان هەیە کە (سالم) خۆی یەکێکە لەو ڕۆشنبیرانە. نووسەر شیکردنەوەیەکی نەتەوەییانە بۆ ئەو چامەیەی (سالم) دەکات کە لە وەڵامی چامە کەی (نالی)دا نووسیویە تی، بەبڕوای نووسە ر چامەکە هەمووی باسی ئە و ئازار و نەهامەتی و نارەحەتییانە دەکات، کە بەهۆی هێرشی دەوڵەتی عوسمانییەوە بەسەر شاری سلێمانیدا هاتووە و شارەکە بووە بە وێرانە و خەڵکەکەشی ژێردەستەی داگیرکەربوونە و بنەماڵەی بابانەکان دیلکراون و بە دیلی نێردراون بۆ ئەستەنبوڵ و ئاڵای دەوڵەتی عوسمانی لە جیاتی ئاڵای بابانەکان هەڵکراوە و ئەمەش بووتە هۆی ئەوەی دەنگی هونەرمەندان و ئەدیبان خامۆش بێت، ئەم چامەیەی بە پارچە شیعرێکی (مارسیلیز) دەبەسێتەوە و بە هاوشێوەیان دادەنێت، هەروەها نووسەر لە لێکدانەوەی کۆتا دێڕی چامە کەدا دەڵێ: ((توخوا ئە ی شە ماڵی بە یانیان بڵێ بە نالی دە خیلی بم بە م ڕە نگە هەرگیز بە سولەیمانیا نەڕوات. با وەکو سالم بێ کەس و بێ دە رەتان و شەکەت نەبێ. من وام کرد و خۆم دا بە دەم ئەم گێژاوی ژێر دەستییەوە، دەخیلی بم، ئەو لە دەرد و خەما خۆینەدۆڕێنێ))(دیلان، 1996، ل71)

نووسەر دەربارەی لایەنی نیشتمان پەروەری سالم زیادەڕەوی کردووە بێگومان سالم یەکێکە لەو شاعیرانەی کە لە شیعرەکانیدا هەست بە هەندێك سۆز بۆ نیشتمان دە کەین، بە ڵام شاعیر وە ك نیشتمانپە روەرێك نە هاتووەتە مەیدان و شیعری نیشتمانپەروەریشی نەنووسیوە، وەك ئەوەی خانی لە مەموزیندا کردوویەتی.

دیلان لە ژمارە (1344)ی گۆڤاری (ژین)دا گوتارێکی بەناونیشانی (پیرەمێرد – شاعیری بزووتنەوەی نیشتمانی کوردە) بڵاوکردووەتەوە، تێیدا دەیەوێت ئەوە بسەلمێنێت کە پیرەمێرد شاعیرێکی نیشتمانپەروەری کوردە و بە شیعرەکانی خزمەتی ئەم ئامانجەی کردووە، نووسەر بڕوای وایە کە پیرەمێرد لەهەر لەسەرەتای شیعر نووسینییەوە تا کۆتایی تەمەنی نیشتمانپەروەرێکی هۆشیاربووە و بە هۆشیارییەوە ئەم ئامانجە ی لە شیعرەکانیدا بە رجەستە کردووە لە لێکدانەوەی دێڕەشیعری (کورد نابڕێتەوە خەیاڵی خاوە - بەراتی نەجات بە خوێن نووسراوە)دا باس لە وە دەکات کە پێویستە وەك پیرەمێرد نرخی گە ل بزانین، چونکە نەتەوەی کورد ئە گەرچی خاوە نی دە وڵەت و قە وارەیەکی سیاسی نە بووە لەگەڵ ئەوەشدا وەکو نەتەوەکانی (ئەتروسك و غالیین و زط و قرمط ئاشووری و کلدانی) لەناونەچووە و هەرماوەتەوە، ئەمەش بەهۆی ئە وەوەیە کە ئەم نە تەوەی کوردە بەراتی ڕزگاربوونی بە خوێنی ڕۆڵە کانی گە ل نووسیوە تەوە و هە ر دە بێ ڕزگاری بێت لە ژێر دەستی و دیلی و ببێتە خاوەن دەوڵەتی خۆی. (دیلان، 1996، ل73) هەروەها لە شیکردنەوەی چەند دێڕە شیعرێکی تردا بە ردەوام دەبێ لەسەر ئەم بۆچوونە نەتەوەییانەی شاعیر و ئە وە دەخاتە ڕوو کە ئەم نەتەوەی کوردە هەر دەبێ ڕزگاری بێ لە ژێر دەستی، ئەمەش لەبەر ئەوەی نەتەوەی کورد ئامادە ن لەپێناوی ئازادیدا قوربانی بدە ن و ڕۆڵەکانی خۆیان بکە نە قوربانی لە پێناو نیشتماندا وە ك دە ڵێ: ((قوربانی ئێمە ئەسڵە، هی ئێمە ڕاستییە، چونکی ئێمە قوربانیەکانمان کچ و کوڕە کانمانن. ئێمە کچ و کوڕە کانمان بە خت ئە کەین بۆ ئازادکردنی گە لەکەمان بۆ بە ختیاری و کامەرانی دواڕۆژی نەتەوەکەمان. ئەگەر قوربانی حاجیەکان تەنها مەڕە، ئێمە خۆمانین، کورد، کە خۆی بەخت ئەکات بۆ ڕزگاربوونی)) (دیلان، 1996، ل75)

هەروەها نووسە ر لە یادی حەوت ساڵە ی کۆچی دوایی پیرە مێرددا؛ پیرە مێرد بە ((تێکۆشەرێکی کوردایە تی، شاعیرێکی شۆڕشگێڕ، زیندووکە رەوەیەکی جەژنی نەتەوەی کورد))(دیلان، 1996، ل76) ناو دەبات و بڕوای وایە پیرەمێرد هەموو تەمەنی بۆ خزمەتی نەتەوەکەی تەرخانکردووە و باس لە کارە کانی شاعیر دەکات کە مایەی شانازین بۆ

خۆی و گەلەکەی، هەروەها شاعیر لەپاش مردنیشی هەر بەردەوام دەبێ لە خزمەتی نیشتمان و هەولدان بۆ ئازادی نەتەوەکەی، چونکە دەروونی ئاگرێکی وەهای تێدایە دوای مردنی دە بێتە مەشخەڵ بۆ لاوانی نەتەوەکەی بۆ ئەوەی ڕزگاریان بکات لە ژێر دەستی، کاتێك دەڵێ: ((دوێنێ نۆزدەی حوزەیران ڕۆژی تێپەڕینی حەوت ساڵ بە سەر کۆچی دوایی "پیرەمێرد" کە گومانی تێدانییە ئەبێ ببێتە ڕۆژێکی مێژوویی لە لاپەڕەی گەلی کوردا چونکە سۆز و نیشتمان پەروەری بیرەوەری پیرەمێرد گەیشتۆتە سنووری ئەڵێ: ئەو ئاگرەی لە دڵمەوە بەردەبێتە کفنەکەم – تا دوژمن نەکا بە خەڵووز شەرتە پف نەکەم، ئەو جۆشی کوردایەتییەی لەناو گۆڕیشا پاش سووتانی جە ستەم بەرئەبێتە کفنەکەم، تا نەیەتە دەرێ گەلەکەم نەبینێ نەیکا بە مەشخەڵ ڕێ ڕوناك نەکاتەوە وهێرشی پێ نەباتە سەر دوژمن نەیکا بە سووتوو پەیمان بێ فووی لێ نەکەم و نەی کوژێنمەوە))(دیلان، 1996، ل78)

ئێمەش هەمان بیروڕای دیلانمان هەیە دەربارەی پیرەمێرد، چونکە پیرەمێرد هەموو ژیانی تەرخانکردبوو بۆ خزمەتی گەلەکەی و هۆشیارکردنەوەیان و بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیری و گیانی نیشتمانپەروەری و زیندووکردنەوەی بۆنە نەتەوەییەکان، بەتایبەتی جەژنی نەورۆز. پیرەمێرد ڕۆشنبیر و نیشتمانپەروەر و شۆڕشگێڕ بووە و هەمیشە هەوڵی ئازادی و هۆشیاری گەلەکەی داوە و لەوپێناوەدا هەموو هەوڵێکی داوە و لەپاش مردنیشی شیعرەکانی بوونەتە مەشخەڵی ئازادی بە دەست لاوانی نەتەوەکەیەوە.

بەشی دووەم/ ڕەخنەی شیعری لە دیدی نەتەوەییەوە دوای شۆڕشی (14)ی تەمموزی (1958) تا (1970)

شۆڕشی چواردەی تەمموزی 1958 گۆڕانێکی گەورەی لە عێراقدا دروستکرد و عێراق بۆ چەند ساڵێك بە ڕووی ئازادی نووسین و ڕۆژنامەوانی بە ڕووی گەلانی عێراقدا کرایەوە و کورد و عەرەب و کەمەنەتەوایەتییەکانی تریش خۆشحاڵبوون بە ڕزگاربوون لە دەست ڕژێمی مەلەکی و دەسەڵاتی ئینگلیز و کرانەوەی ئاسۆیەکی نوێ بەڕوویاندا چونکە ((قاسم و یاری کەموکورتییەکانیشی توانی لە نێو ئەو هەموو کێشمەکێشمەی بیروڕای جیاواز و ڕەوتە فیکرییە جیاوازانەدا هەڵبکات و هەنگاوی باش بنێت و باڵانسی نێوان کۆمۆنیستەکان و قەومیە عەرەبەکان ڕابگرێت و لەسەرەتاوە ئەندازەیەکی بەرچاو و دەروازەکانی بەڕووی گەلی کوردیشدا ئاوەڵاکرد و زۆرێك لە مافە سەرەتاییەکانی بۆ گەلی کورد فەراهەم کرد و لە دەستووریشدا هاوبەشی کورد و عەرەبی جێگیرکرد))(عەبدولقادر ساڵح، 2005، ل15)

نەتەوەی کورد بەهۆی شۆڕشەکەوە بەشێك لە مافە سەرەتاییەکانی بەدەستهێنا و لەڕووی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆژنامەوانییەوە ئازادییەکی باشی بە دیستهێنا و توانی سوودێکی باشیش لەم دەرفەتە وەربگرێت و دۆزە نەتەوەیی و سیاسییەکانی بەرەو پێشەوە بەرێت، چونکە ((بەپێی هەموو پێوانێك دەستکەوتەکانی شۆڕش کەم نەبوون، بەشێك لە ئاوات و خەونەکانی پاڵە و جوتیار و کرێکار و پیشەساز و ڕووناکبیرانی وڵات هاتنەدی، کوردیش کەمی بەرنەکەوت، شوێنی لە ئاڵا و دروشم و یاسای یەکەم کۆماری عێراقدا دیاربوو))(عەبدولقادر ساڵح، 2005، ل8)

نووسەرانی کورد هەستییان بەو بۆشاییە گەورەیەی نەبوونی دەوڵەتی سەربەخۆ کرد، هەربۆیە باسوخواسی نەتەوەیی و خزمەتکردنی نەتەوە لەسەرجەم بوارەکانی ژیان بەگشتی و ئەدەب بەتایبەتی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا برەوی سەند و کار لە سەر ئەوە دەکرا هانی ئەدیبان و نووسەران بدرێت، کە ئەرکی یەکەمیان خزمەتکردنی نەتەوە و کێشە نەتەوەییەکان بێت و هەر ئەمەش دەرگای بەڕووی گوتاری ڕەخنەی نەتەوەییدا کردەوە و وتارە ڕەخنەییە نەتەوەییەکانی ئەو ماوەیە جێگەیەکی باشی لە ڕەخنەی ئەدەبیی کوردیدا بۆ خۆیدا داگیر کرد.

(ووردی) لە پێشەکی کۆمەڵە شیعری (ئاوازی ئاشتی و ئازادی)ی (دڵزار)دا، شاعیر بە کوردێکی نیشتمان پەروەر دادەنێت کە شیعرێکی زۆری بۆ ئازادی نەتەوەکەی و بۆ کوردستان داناوە و لەم پێناوەشدا تووشی گرفت و ناڕەحەتی و گرتن و بەندکردن بووەتەوە، بەڵام شاعیر کۆڵی نەداوە و زیاتر سووربووە لەسەر خزمەتکردنی ئامانجەکانی کە ڕزگاری کوردستانەکەی بووە لەژێر دەستی بێگانە. شاعیر بە هۆی ئەوەی ئینگلیزەکان درۆیان لە گەڵ کردووە، هەروەها چەندین وڵاتی دنیا گەڕاوە چاوی کراوەتەوە و هەستی نیشتمان پەروەری لە ناخیدا سەری هەڵداوە، وەك دەڵێ: ((دلزار لە شەرری دنیایی دوەم عەسکەر بوو ئینگلیزەکان وادەیان پێ دابوو بیکەنە ئەفسەر کەچی تەنیا دوو خەتیان دایە بەو چەشنە بوی دەرکەوت کە ئینگلیزەکان بو هەموو نەتەوەیەك فیشال و درو نەبی چیکەیان نیە. لە غەریبی گەلی شعری داناوە. چوتە فلستین و قبرس و سوریە و لبنان، بەم وینە دلزار چاوی کرایەوە و روژ بە روژ هەستی نیشتمان پەروەری لە دلیا بەهیز تر ئەبوو... حکومەتی پیشو سی سال حەپسی کردوە و نزیکەی چوار سالیش هەلاتوو بوە. برسیەتی و رووتی و دەربەدەری زور دیوە نزیکەی دە سال ئەبیت هەمیشە خاینان پەلیپان پیی گرتوە و بەفیشال لە بەندی توندیان کردوە))(دڵزار، 1958، ل 3-4)

بەبڕوای نووسەر دلزار شاعیرێکی نیشتمان پەروەرە و نیشتمانەکەی خۆی کە کوردستانە زۆری خۆشدەوێت، چونکە ڕۆڵەی ئەم نیشتمانەیە ویستوویەتی بەوەفا بێت بەرامبەر بە کورد و کوردستانەکەی، هەربۆیە چەندین شیعری بە باڵای سروشت و جوانییەکان و خەڵکی کوردستاندا گوتووە ((دلزار کوردستانی زور خوش ئەویت ئەو کوردستانەکەی کە لە ناویا ژیاوە بە ئاوەکەی ژیاوە. گەلی هەلبەستی جوانی داناوە کە هەموی پیا هەل ووتنی کوردستانی خۆشە ویستە))(دلزار، 1958، ل4)

لە گۆڤاری (بڵێسە)دا نووسەرێك بە ناوی (حەمەڕەش) گوتارێکی لە ژێر ناوی (حاجی قادری کۆی)دا بڵاوکرووەتەوە و تیایدا گفتوگۆ لە بارەی شیعرەکانی شاعیرەوە دەکات و شیعرەکانی دەکاتە ئاوێنەی ژیان و بیروباوەڕی و بە شاعیرێکی نیشتمانپەروەری دادەنێ کە هەمیشە ئێش و ئازارەکانی گەلەکەی لەبەرچاوبووە و هەوڵی داوە گەلەکەی لە

نەزانی و دواکەوتوویی و ژێردەستەیی ڕزگاربکات، کاتێك دەڵێ: ((ئەگەر شیعرەکانی بخوێنینەوە تێ ئەگەین کە حاجی لە هەموو ئێش و ئازاری گەلی کورد دوواوە، گیانی نیشتمانپەروەری لە تێ بینی یە ووردەکانی خۆی هاتوتەکایەوە، کە ئەی بینی شێخەکان چۆن بە تەڵەکەبازی چینی هە ژاریان دوای خویان خستووە ، کاربەدەستەکانی حکومەتی عثمانی چون زۆرداری و ناڕە وایی لە "گەل" ئەگەن، بەبونەی گەشتی حاجی قادر بو شارە کانی ئێران، زۆرداری و ستە مکاری ئێرانیەکانیش بەرامبەر بە گەلی کورد باش تی گە ییبوو))(حەمەڕەش،1959، 65) نووسەر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە شاعیر گرنگییەکی زۆری بە زمانی کوردی داوە و هانی خوێندەوارانی داوە بە زمانی کوردی بنووسن، چونکە بڕوای وابووە زمانەکە زۆر دواکەوتووە و خوێندەوارەکان گرنگی بە زمانی کوردی نادەن و بە زمانەکانی بێگانە دەخوێندن و دەنووسن و زمانی دایکیان لا سووکە . لەم بارەیەوە دەڵێ: ((حاجی هانی خوێندەواری میللەتی کورد ئەدا کە بە کوردی بنوسن، بوئەوە زمانەکەمان نەفەوتی، سەیرکردوە زمانی کوردی زور دواکەوتووە و هیچی پێی نەنوسراوە، مطبوعاتی کوردی نییە، هەموو مەلاباشەکان و خوێندەوارەکان لە زمانی فارسی و عەرەبی تورکی لە خاوەن زمانەکان باشترن کەچی زمانی کوردی کە زمانی باووباپیریەتی خراوەتە پشت گوێ، لەسەر هێرشێك دێنێتە سەر مەلاکان کە خوێندەواری – لەپێش پەیدابوونی قوتابخانە بەشێوەی تازە - لە کوردستانا لە دەست ئەواندا بووە))(حەمەڕەش،1959، 69)

نووسەر زۆر سەرکەوتووانە لەسەر ئەو وێستگانەی شیعری شاعیر ڕاوە ستاوە، کە بەڕوونی گیانی نیشتمان پەروەری شاعیر دەردەخات، چونکە حاجی قادری کۆیی شاعیرێکی نیشتمان پەروەر بووە و بەشێکی زۆری شیعرەکانی بۆ خزمەتی نەتەوە و بەرزکردنەوەی گیانی نیشتمان پەروەری و هۆشیارکردنەوەی خەڵك و هاندانیان بۆ خزمەتکردن و بەرگری کردن لە نەتەوە تەرخان کردووە، هەروەها شاعیر گرنگییەکی زۆری بە زمانی کوردی داوە کە ئەمەش لە هەستی نەتەوایەتییەوە سەرچاوەی گرتووە، چونکە زمانی کوردی ڕەمزی سەرەکی نەتەوەی کوردە و ئەوەی وایکردووە کە کورد وەك نەتەوەیەکی بێ دەوڵەت لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بمێنێتەوە زمانەکەی بووە کە پاراستوویەتی و نەیهێشتووە لە ناوبچێت.

هەروەها (کاکە شوان)یش لە ژمارە (11)ی گۆڤاری (بڵێسە)دا گوتارێکی بە ناوی (یادی پیرەمێرد شاعیری نەمری کوردپەروەری) بڵاوکردووەتەوە و تیایدا باسی لایەنی نیشتمان پەروەری شاعیر و هەوڵەکانی دەکات بۆ ڕزگاری نەتەوەکەی و چۆن شاعیر شیعرە کانی کردووەتە وێستگەی خزمەتکردنی نەتەوە و هۆشیارکردنەوەی گەلەکەی و هاندانیان بۆ شۆڕشکردن دژی بێگانە و ڕزگارکردنی نەتەوەکەی لەژێر دەستی و دیلی . نووسەر سەرەتا بەشێوەیەکی گشتی باسی نەتەوەکەی دەکات کە چۆن لاواز و پارچەپارچە و ژێردەستەیە و تووشی هەرەس بووە، بە دەستی بێگانەوە تووشی دەیان نەهامەتی بووە . لەم کاتەدا پیرەمێرد وەك ڕۆشنبیرێکی نیشتمان پەروەر دەردەکەوێت، وەك دەڵێت: ((لەکاتیکا پەردەی شەوەزەنگی تار ئاسمانی کوردستانی خوشەویستی گرتبوەوە. هیوا لە دڵ و دەروونی هەزارانا کەوتبوە باری ئاوابوون، برسێتی و هەژاری، کوشتن و بڕین، جەردەیی و زور و ستەمی ژەندرمە خوێن مژەکانی پیرە دەوڵەتەکەی عوسمانی نەتەوەی کوردی پێ شێل کردبوو کەوتبوە قەلاچوکردنی. زۆربەی میللەت برسی و لاواز بوو ئیتر ئاوڕ لەچی باتەوە لەکاتیکا مەرگ ڕۆژی سەد کەڕەت خوی لە شانی ئەسوو.. ئالەم کاتەدا ئەستێرەی پیرەمێرد لە ئاسمانی کوردەواریدا پرشنگی کوردپەروەری ڕژانە دڵ و دەروونی نەتەوەکەمانەوە))(کاکە شوان،1960، 28- 29) هەروەها نووسەر لە لێکدانەوەی شیعری (شینی شەهیدان)دا باس لە خەبات و قوربانیدانی گەلی کورد دەکات لەپێناو ڕزگاریدا، کە هەمیشە لەو پێناوەدا خوێنی ڕۆڵەکانی نەتەوە ڕژاوە و شیعرەکەی پیرەمێردیش بەشێوەیەکی فەلسەفی قووڵ ئەم بابەتەی خستووەتەڕوو، کە سەربەستی نەتەوە بەبێ قوربانیدان و خوێنڕشتن نایەتەدی، وەك دەڵێ: ((پیرەمێرد بە سەرنجیکی فەلسەفەی و دەست پی کردنیکی مەنگەوە، مەنگ لە لیکدانەوەدا. قووڵ لە دەربرین و هونینەوەدا ئەوە دەرئەخات کە ڕەوڕەوەی چەرخی فەلەك ئەوەستێ و ژەنگ هەڵ ئەهێنێ ئەگەر بەخوێن دانەپۆشرێ و پاك نەکرێتەوە... پیرەمێرد هەر لەم هەڵبەستەدا هەر لەسەر بێ وەفایی چەرخ ئەڕوات وە ئەوە دەئەخات کە چون هەر لە ئەزەلەوە وەك "دێوجامەیەك" بە خوێنی ئادەمیزاد رەنگینە بە دیمەن و ڕوواڵەت خەڵك هەڵ خەڵەتێنەرە بووە و نەرم و نیانە وەك "قاقوم"))(کاکە شوان،1960، 30- 31) نووسەر لەسەر دێڕە شیعرێکی تری شیعرە کە ڕادەوەستێ هاوڕای شاعیرە ، کە ڕەخنە لە شارستانییەتی سەردەمەکەی دەگرێ، کە بەناوی شارستانییەتەوە خوێنی نەتەوەی کوردی حەلاڵ کردووە ، ئەم شارستانییەتە بە ساختە دادەنێ و ئاواتی لە ناوچوونی دەخوازێ بە دووڕوو ناوی دەبات، لەبەرئەوەی لەسەرەوە باسی ئاشتی و ئازادی و سەربەستی دەکات، لەکاتێکدا نەتەوەی کوردیان لە مافە سەرەتاییەکانی خۆشی و شادی بێبەش کردووە، وەك دەڵێ: ((تەماشای چ تەوسێك ئەگرێتە مەدەنیەت و شارستانیەتی ئەم سەردەمە شارستانیەتێك کە خوێنی نەتەوەیەکی بەش خوراوی وەك نەتەوەی کوردی خستوتە کاسەوە و حەلالی کردووە کەچی هێشتاوەکو لاف و گەزافی ئاشتی و ئازادی و جیهانی سەربەستمان بەسەردا لێ ئەدات؟! دەك خوا ڕەوای نەبینی لەم مەدەنیەنە ساختەیە و لەم گورگە خوێن ڕێژانەی بەرگی مەڕیان کردوە بە بەردا. من بەچاوی خۆم نەتەوەکەم ببینم بی بەش لە شادی و ژین . گوێم چون کەڕ نابێت لە ئاستی زوڕناو دەهۆلی ئەم نەتەوە خوازانەی ئاشتی و ئازادی لەسەر لێویانە و چنوکی و چڵێسی و بەدنەواییش لە دڵ و دەروونیانا ڕەش دائەیرسێ!))(کاکە شوان،1960، 31- 32)

نووسەر لەسەر گرنگیدانی شاعیر بە زمانی نەتەوەیی ڕادەوەستێ و باسی ڕۆڵی شاعیر دەکا لە خزمەتکردنی زمانی کوردی و بژارکردن و پاککردنەوە و گەشەسەندن و بەرەو پێش بردنی زمانەکە، کە بڕبڕەی پشتی نەتەوەی کوردە. ((پیرەمێرد بەهرە و توانای لێ خستە کارەوە زمانی کوردی- گرنگترین بڕبڕەی پشت و سەلگەری پاراستنی

نەتەوایەتیمان - وەك خاكی كوردستان و میللەتی كورد بەرگی كەمتەرخەمی و خامۆشی پۆشیبوو نیشانەی داگیركەران و خوین مژەكانی كورد و پە لەی شوێن دە ستیانی تیا بە دی ئەكراز پیرەمێرد شۆڕەسواری لێ هاتوی ئە دەبی كوردەواری چاكی مەردانەی خوی لێ كرد بەلادا و دەوری خوی نوان لە بژاركردن و پاك كردنە وەی زمانی كوردی دا كە سەر لە نوێ نیشانەی گەشەسەندنی تیا درەوشایەوە))(كاكە شوان،1960، 29)

بەدڵنییایەوە پیرەمێرد یە كێكە لە شاعیرە نیشتمانپەروەرەكانی كورد و ڕۆڵێكی گە ورەی هەبووە لە بەرزكردنەوەی گیانی نیشتمانپە روەری و هاندانی لاوان بۆ گیانبە خت كردن لە پێناو گەل و نە تەوەدا و هاندانیان بۆ خۆ پێگەیاندن و خۆ ڕۆشنبیركردن، هە روەها شاعیر ڕۆڵی گە ورەی هەبووە لە خزمەتكردنی زمانی كوردی و شیعرە كانی كردووەتە وێسگەیەك بۆ بەرەو پێشبردنی زمان و پاككردنە وەی لە وشەی بێگانە و گەڕانەوەی بەها و سەنگ بۆ زمانی كوردی كە تا ئەو كاتەش هەندێك كەس بە سووكی سەیری زمانی كوردییان كردووە.

هەژار موكریانی لە ساڵی 1960 دا (مەم و زین)ی (ئەحمەدی خانی) بەشێوەی موكریانی بڵاوكردە وە، پێشەكییەكەی لە لایەن (حەسەنی قزڵجی)یەوە نووسراوە و تیایدا بە شێوەیەكی گشتی باسی مە م و زین دە كات و وە ك شاكارێك، كە لە ئاستی شاكارە ناوچەیی و جیهانییەكانە دەیناسێنێت، هەروەها باس لەگیانی نیشتمانپەروەری خانی دەكات، كە خانی ئە م داستانە شیعرەی بۆ دە ربڕینی بیروباوە ڕ نە تەوەییەكانی و ئازارە كانی نە تەوەكەی بووە ، بە هۆی نە بوونی دەوڵەت و ژێردە ستەبوونی نەتەوەكەی و ئازار و نە هامەتییەكانی گەلەكەی بووە، وەك لە شەرحی دێڕەشیعری (دەردی دلێ خوم بی لەم ووتانە - زین و مەم، ئەدی چین ؟ بە هانە)دا دەڵێ: ((مەبەستی راستی خانی دە ردی دل بوە ، خانی لەو هەلكەوتوانە بوە كە زور زو هە ستی بە ایش و اوفی نە تەوەكەی خوی كردوە ، أوات و أرە زوی میللەتەكەی خوی بە گویچكەی دل بیستوە ، كوتو پچری و دیلی و كە نەفتی كورد و كە نەفتی كورد و كوردە واری بەووردی سەرنج داوە و گلەیی لە بەختی رەشی كورد ئەكات))(هەژار موكریانی، 1960، ل ج)

هەروەها نووسەر لێكدانەوە بۆ چەند دێڕەشیعرێكی تری خانی دە كات و تیایدا ئە و هەستە نەتەوایەتیەی خانی دەخاتەڕوو كە لەو سە ردەمەدا هە یبووە و هە ستی پێكردووە ، كە خانی خەون بەوەوە دەبینێت نەتەوەی كوردیش وە ك گەلانی دنیا بە ئازادی بژین و پادشایە كی هەبێ یەكیان بخات و دە وڵەتیان بۆ دروست بكات و لە ستەمی داگیركەران ڕزگاریان بكات، كە ئەمەش بە ئازایەتی و مە ردایەتی و بە خشندەیی دێتە دی، هە روەها پە نجەی خستووە تە سەر ئەو هۆكارانەی بوونە تە هۆی دواكە وتووی و ژێردە ستەیی نە تەوەكەی، كە بریتین لە لە ناكۆكی و دووبە رەكی و خۆبەگەورەزانین و حساب نەكردن بۆ بەرامبەر، كە ئەمەش نیشانەی بلیمەتی خانی نیشان دەدات، كاتێك دەڵێ: ((مەغز و میشكی خانی لەو روژگارەدا رەمەكی نەبوە، بیری ئەم پیاوە لەچاو زەمانی خۆی سەمەرەیە، خانی بلیمەتیكە لەو زەمانەدا))(هەژار موكریانی، 1960، ل چ)

نووسەر زۆر ورد بینانە بیروڕا نەتەوەییەكانی خانی خستووە تەڕوو، چونكە خانی لە سەردەمێكدا هەستی بە پێویستی بوونی پاشا و دە وڵەت بۆ كورد كردووە ، كە كەس هەر بیری لێ نە كردووەتەوە، هەروەها پەنجەی خستووەتە سەر ئەو هۆكارانەی كە وایكردووە كورد ژێردەستەی بێگانە بێت، بێگومان ئەمەش نیشانەی بیرمەندی و بلیمەتی خانی دەردەخات كە پێش سەردەمەكەی خۆی كەوتووە.

هەروەها نووسەر هەر لەهەمان پێشەكیدا باس لە (هەژار)ی وەرگێڕی داستانەشیعرییەكە دەكات و بە شاعیرێكی نیشتمانپەروەری دادەنێ، كە هەمیشە لەگەڵ ئازارەكانی نەتەوەكەیدا ژیاوە و هەمیشە هەوڵی بۆ سە ربەخۆیی گەلەكەی داوە و لەوپێناوەشدا هەرچی لە دەست هاتبێ درێغی نەكردووە، نووسەر دەربارەی شیعرەكانی هەژار دەڵێ: ((گرنگترین لایەنی شیعرەكانی هەژار ئەمەیە كە بە زمانی ساكار و بی گری و قورتی گە لە، ژیانی گە ل نیشان ئە دات، أوات و أرەزوی گەل دەرئەبری، دەردی گەل ئەناسی و دە رمانی بو ئە دوزیتەوە))(هەژار موكریانی، 1960، ل خ_د) نووسەر بڕوای وایە هەژار تەنهاو تەنها شاعیری نەتەوەیە، عاشقی نەتەوەیە، هەموو شتێكی تە نها لەپێناو نەتەوەكەیدا كردووە و لەم پێناوەدا نارەحەتی زۆری بینیوە، وەك دەڵێ: ((هەژار شاعیریكی دلداری نیە، عاشقی چاوی كەژال و گەردنی پر خال نیە، عاشقی كیو و كە ژ و بە ندەن و چیا و شیو و دولی كوردستانە ، لە پیناوی كورد و كوردستاندا گیرە و كیشە و چەرمەسەریی زور و زە وەند و بی ئە ژماری دیوە، بەلام شاعیریكی أزا و دل قایمە ، سەری بو هیچ تە نگو چەلەمەییك دانەنەواندوە، بە هیزی بیروباوە ری خوی لە بەرامبەر هەمو تالی و سە یری و سارد و گە رمی روژگاردا راویستاوە، هەرگیز لە شیعرەكانی دا هاواری خوی ناكات، هەمیشە بە پەروشی گەلەوەیە))(هەژار موكریانی،1960، ل د)

نووسەر لە سەر بڕیاردان لە سەر هە ژار موكریانی بە وەی شاعیرێكی نە تەوەییە و زۆربە ی شیعرە كانی نەتەوەیین، بڕیارێكی دروستی داوە، چونكە ئەگەر سەیری شیعرەكانی هەژار موكریانی بكەین زۆربەیان بۆ نەتەوەكەی و ئازار و نە هامەتییەكانی نە تەوەكەی نووسیویە تی، هە میشەش ئاواتی ئازادی و سە ربەستی كوردستان بووە و وە كو شاعیرێك لە زۆربەی شۆڕشەكانی كورددا ڕۆڵی بەرچاوی هەبووە.

(حەسەن قزڵجی) لەپاش پێشە كییەكەی هەژاریش بە ركولێك دە ربارەی (مەموزین) دەنووسێ و تیایدا جە خت لەسەر ئەوە دەكاتەوە كە لەبەر خاتری نە تەوە و گیانی نیشتمانپە روەری ئە م بە رهەمەی لە كرمانجییەوە كردووە بە موكری، هەروەها باس لەوە دەكات كە گرنگی ئەم بە رهەمەی خانی لە وەدانییە كە داستانەشیعرە، بەڵكو گرنگییەكەی لەوەدایە كە خانی هەستی بە دەردەكانی كۆمەڵگاكەی كردووە و بیری نیشتمانپەروەری داهێناوە، لەمانەش گرنگتر لایەنی دەربڕینەكەیەتی، كە لە ئاستێكی باڵادایە و شان لە شانی بەرهەمەكانی نیزامی گونجەوی و جامی داوە، وەك دەڵێ: ((مەم

و زینی خانی گرینگیەکەی نەلەوەدایە کە چیروکیکی ئەویندارییە و هونراوەتەوە چونکە چیروکەکە بەر لە خانیش بەصەتان سال هەربوە، پایەبەرزی خانی نەتەنها هەر لەوەدایە کە پیش هەمو کوردیك هەستی بە دەردی کومەل کردوە و نیشتمان پەروەریهیناوەتەرو، بەبیری من شتی زور گرینگ لە و وردەکاری و بنوس لەهوسی و بویژیە ی دایە کەشانی لە شانی نـظامی گەنجەیی و أورەحمانی جامی داوە، تەنانەت دەتوانم بلیم بەجیشی هیشتون))(هەژار موکریانی،1960، ل ز)

هەروەها (خانی) بە داهێنەری بیری نیشتمانپە روەریی دادەنێت، نەك تەنها لە کوردستان، بەڵکو لە هەموو ڕۆژهەڵاتدا، کاتێك دەڵێ: ((خانی سێصەد سال لەمەوبەر بیری ئازادبوونی خستوتە بیرمانەوە، خانی داهینەری نیشتمان پەرستیە لە روژهەلاتی ناوەراستدا. خانی کە بە کوردی شتیکی وابە نرخ و گە ورەی بو بە جی هیشتوین کە بە زور شانازیەوە خوی پیوەرانیین و بە سەربەرزی بلیین: ئیمە خانیمان هەیە و گەلیکی کە خاوەنی خانی بی هە رگیز نامری))(هەژار موکریانی،1960، ل س)

بێگومان خانی داهێنەری بیری نیشتمانپەروەرییە لەکاتێکدا کە لە ڕۆژهەڵات هیچ کەس ئەم بیرەی نەبووە، خانی لەڕێگەی مەموزینەکەیەوە بیرە نەتەوەییەکانی خۆی خستووەتەڕوو، ئەوکاتە خەمی نەبوونی دەوڵەتی خواردووە و باسی ئەو نەهامەتی و دواکەوتوویی و کێشە و گرفتانەی کردووە کە بەهۆی نەبوونی دەوڵەتەوە توشی نەتەوەکەی بووە.

مەدهۆش لە گۆڤاری (ڕۆژی نوێ)دا گوتارێکی بەناوی (حەمدی و شێخ مە حموودی نەمر) بڵاوکردووەتەوە و تیایدا باس لە لایەنی نیشتمانپەروەری شاعیر و ئە و شیعرانە ی دە کات کە بۆ سە رکردەی نە تەوەیی کورد (شێخ مەحموود)ی داناوە. نووسەر سەرەتا باس لە ئەرکی شاعیر دە کات کە بریتییە لە تۆمارکردنی ڕووداوەکانی نەتەوە و پیشاندانی لایە نە جوان و ڕازاوە کانی نە تەوەکەی بۆ ئە وەی نە تەوەکەی خۆی و بێگانە ی پێ ئاشنا بکات، بە تایبەتی شاعیرانی کورد پێویستە بەوردی ئەم کارە ئەنجام بدەن، ئەمەش لەبەرئەوەی کورد نەتەوەیەکی بێکەسە و دەبێت خۆی ئەم کارە بکات، وەك دەڵێ: ((بی گومانە کە ئەبی شاعیر وینەگری گەل بی، وینەگری رووداوەکانی نەتەوەکەی بی، لەبەرئەوە پیویستە دیوانەکەی وەك ئەلبومیکی رازاوە وابیت پرری بی لە وینەی ئەو بەسەرهاتانەی نەتەوەکەی وە وینەی جوانی نیشتمانە نازدارەکەی، تا هونراوەکانی ببن بە سەرچاوەیەکی رووناك بو دەرخستنی شارەزایی وە بو زانیاری دان بە خو و بیگانە، وە ئەگەر شاعیریك یان هونە رمەندیك ویستی وە ك شارەزایەك هەندیك رووداوی جیهان پیشان بدا دیارە ئەمە پەسەندە، بەلام پیشاندانی رووداوە کانی ئەم گەلی کوردە هەژارە هەرە گرنگی سەرشانی شاعیر و هونە رمەندەکانمانە، چونکە کورد بیکەسە وە هەر خوی مشوورخوری خویەتی))(مەدهۆش،30،1960)

پاشان نووسەر دێتە سەرباسی (حەمدی) شاعیر و دیوانە کەی بە تۆمارێکی ڕووداوە کاریگەرەکانی نەتەوەی کورد دادە نێت، کە هەموو ئە و ڕووداو و کارە ساتانەی بە سەر نە تەوەکەیدا هاتوون لە لایەن عوسمانییە کان و ئینگلیزەکانەوەتۆمارکردووە، تەنانەت باسی ڕووداوە سروشتییەکانیشی کردووە. بەڵام ئەوەی زیاتر شاعیر گرنگی پێداوە شێخ مە حمود و شۆڕشە کانی و داستانە کانی بووە. شاعیر شێخ مە حمودی زۆر خۆشویستووە و ئاواتی ئە وە بووە سەرکەوتووبێت و دژی دوژمنانی شێخ مە حمود بووە و لە شیعرەکانیدا هێرشی کردووە تە سەریان. نووسەر دەڵێ: ((لە هەموو بەسەرهات و رووداویك زیاتر کە کاری کردبیتە سەر هەستی ناسکی حە مدی شوررشەکانی شیخ مە حموودی نەمرە، وە هوی ئەمەش ئەوەیە کە شیخ مەحموود گەورەترین هەلکەوتو دەرکەوتووی کورد بوە لەو چەرخەدا کە حەمدی تیا ژیاوە، لەبەر ئەمە حەمدی هەموو ئاواتیکی سەرکەوتنی ئەم قارەمانە گەورەیەی کورد بووە، بویە لە زورلە هونراوەکانیا بلسی ئەکا، تا تەنانەت لە هونراوەی دلدارشدا هەر ناوی شیخ مەحموود دینیت))(مەدهۆش،30،1960-31)

نووسەر ئەوە دەخاتەڕوو کە شاعیرمان لەگەڵ ئەم هەموو خۆشەویستییەشیدا بۆ شێخ مەحمود لەبەرئەوەی یەکێك بووە لە دڵسۆزانی شێخ مە حمود بۆیە هەندێکجار ڕە خنەی لێ گرتووە چونکە شاعیر زانیویە تی ڕە خنەگرتن هە وێنی سەرکەوتن و پێشکەوتنە، هەروەها ئامۆژگاری شێخ مەحمودی کردووە، بەوەی کە خەڵکانی دڵسۆز و نیشتمان پەروەر لە دەوری خۆی کۆبکاتە وە و بێگانەپەرستان و بە رژەوەندیخوازەکان لەخۆی دووربخاتەوە، وەك دەڵێ: ((وەنەبی حە مدی هەر خەریکی ئەوە بووبی هونراوە بەسەر شیخدا هەل بدات بەلکو رەخنەشی لی گرتووە، وە بی گومان رە خنە بەلگەی دلسۆزی و خۆشەویستییە، چونکە رەخنە هەوینی پیشکەوتنە ... گەلیك جاریش کەوتوتە ئاموژگاری کردنی شیخ وە تکای لی کردووە دەوروو پشتی خوی لە خوپەرستان و ئە وانەی خزمەتی بیگانە دەکەن پاك بکاتە وە))(مەدهۆش،31،1960-32) هەروەها نووسە ر باسی قارە مانێتی و ئازایە تی شێخ مە حمودی کردووە و لە شەڕەکانی دژی داگیرکە راندا و هەروەها داخدارە بۆ ئەو نیشتمان فرۆشانە ی بوونە داردە ست و چاوساغی داگیرکە ران و بوونە هۆی ئە وەی شێخ مەحموود بە دیل بگیرێت. وەك دەڵێ: ((حەمدی ئنجا لە باسی ئازایە تیی شیخدا دە ربارەی ئەو شە ررانەی بازیان و ئاوباریك و کەناروی، کە شیخ مەحموود بە دوژمنیشی ئەسەلمان کە قارەمانیکی گەورەیە ... ئنجا حەمدی داخ لە دەست ئەو خیلانە ئەخوا کە بەهوی چەند نیشتمان فروشیکە وە ئیستعمار ئەیکردن بە داردەستی خوی))(مەدهۆش،33،1960)

نووسەر زۆر بە وردی لە وتارەکەیدا لەسەر شیعرە نەتەوەییەکانی حە مدی ڕاوەستاوە بەتایبەتی ئەو شیعرانەی بۆ شێخ مەحموود و ڕووداو و بە سەرهاتەکان و شۆڕشەکانی شێخ مە حمود نووسیویەتی لەگەڵ ئەو ڕەخنانەی لێی گرتووە و ئەو ئامۆژگارییانەشی کردوویە تی ، هە روەها باسکردنی نیشتمان فرۆشان کە بوونەتە چاوساغی داگیرکە ران و هۆی بەدیلگرتنی شێخ مەحمود.

(جەمال شاڵی) گوتارێکی ڕەخنەیی بەناوی (سەلام) نووسیوە و تیایدا هە وڵ دەدات لە ڕوانگەی نەتەوەییەوە شیعرەکانی لێکبداتەوە. نووسەر سەرەتا بە قسەکردن لە سەر ژیانی شاعیر بکات ئە وە دەخاتە ڕوو کە شاعیر لە جەنگی

جیهانی یەکەمدا لە تەمەنی لاوێتیدا بووە و کارەساتەکانی ئەو جەنگە و ئەو نەهامەتییانەی بەسەر نەتەوەی کورددا هاتووە لە سەردەمی (شێخ مەحمود) دا هەمووی بینیوە و کاریگەرییان لە سەر ژیان و شیعرەکانی هەبووە و بڕوای وایە شاعیری هانداوە بۆ ئەوەی ئامادەبێت لە پێناوی کوردستاندا گیانی خۆی ببەخشێت.

نووسەر سەرەتا بەچەند پرسیارێك دە ست پێ دە كات دەربارەی نیشتمانپەروەری شاعیر، پاشان چە ند شیعرێك دەكاتە وەڵامی پرسیارەكانی و سە رەتا لە لێكدانەوەی شیعری (دەمەتەقێ لەگەڵ ملەكەوەدا) باسی ئەوە دەكات كە ئەو كاتەی كورد خۆی خاوە نی خۆی بووە لە كوردستاندا، ئەم خاكە بە پیت و بەرەكەت بووە و خەڵكەكەشی بەسەربەرزی ژیاون، بەڵام كە كوردستان داگیركراوە و كەوتووەتە دەست بێگانە، وڵات ئێستا بووەتە كەلاوە و دابەشكراوە و خەڵك ژیانیان ناخۆش و تاڵ بووە، وەك دەڵێ: ((شاعر لەو چەند دیرەی دواییدا وەسفی كوردستان ئەكات كاتی كە نیشتمانەكەمان خوی خاوە نی خوی بوە ، وە دەری ئە خات كە چەند بە پیت و بە رەكەت بوە ، وە لەو ڕو ژانەدا خە لكی كوردستان بەسەربەرزی ژیاون ... بەلام بیگومان چیای سە ربەرزی ملەكەوە لە جیاتی باز كوندەبەبوو لەسەری خویندووە ... زور بەئاسانی شاعیر تەسویری وەزعی گەلی كورد ئەكات وە بومان دەرئەخات كە چەند ناخوشە ولاتمان داگیركراو بیت، وە بی خاوەن بیت وە پارچە پارچە بیت))(جەمال شاڵی، 1961، 24-25). نووسەر بەردەوام دەبێت لە لێكدانەوەی شیعرە نەتەوایەتییەكانی (سەلام) و شیعری (كورد)ی وەرگرتووە، كە نووسەر ئەم شیعرە وەك بنەمای ڕەخنەگرتن لە (كۆمەڵی نەتەوەكان) دادەنێت كە هیچ بەزەییان بە نەتەوەی كورددا نەهاتووەتەوە و سەرەڕای ئەو هەموو قوربانییەی كە كورد بۆ سەربەستی كوردستان دایان ، كە چی دەستی هاوكارییان بۆی ڕانە كێشا و تە نانەت سیاسەتی دەوڵەتە ئیستعمارییەكانیان بەتایبەتی (بەریتانیا)یان جێبەجێ كرد، كە فەرامۆش كردنی مافی نەتەوەی كورد بوو، وەك دەڵێ: ((بەلی كومەلی ئەقوام مافی گەلی كوردی خستە ژیر پیوە. وە لەبەر خاتری دەولەتە گەورەكان وازی لە مافی گەلە بچوكەكان هانی، وە هەر لەسەر ئەو سیاسەتە پەیمانی "سیڤەر"ی گوڕری بە پەیمانی "الوزان" وە گەلی كورد دابەشكرا))(جەمال شاڵی، 1961، 26)

نووسەر لە قسەكردن لەسەر شیعری (ئیلی بەگیەوە) باسی ئەو دەوڵەمەندانە دەدات كە بوونە بە پیاوی بێگانە و خۆیان فرۆشتووە بە ماڵ و سامان و هە ر خەریكی كۆكردنەوەی پارەن، ئەمانە دژی كورد و كوردستان و نیشتمان پەروەرانن و هە میشە لە سەنگەردان بۆیان، ئە مانە بێگانە پەرستن و بە ردەوام خە ریكی فروفێڵ و تە ڵەكەبازی و هەڵخەڵەتاندنی خەڵك و بەرتیل دانن بە بێگانە و كار و پیشەیان تەنیا دژایەتی كردنی هەژارانە، لەكاتێكدا دوارۆژ تەنها بۆ هەژارانە و ئە مانە ڕۆژێك دێت هە ر لە ناو دە چن. (جەمال شاڵی، 1961، 29) لێرەدا نووسە ر زیاتر لە ڕوانگە چینایەتییەكەوە لە خەباتی نەتەوایەتی دواوە كە هەمیشە هەژاران داینەمۆی شۆڕشی نە تەوەیی و پشتوپەنای شۆڕش بوونە، لەكاتێكدا دەوڵەمەندەكان دوژمنی شۆڕشی نە تەوەیی و بە كرێگیراوی بێگانە بوونە، كەئەمەش زیاتر كاریگە ری بیری ماركسیزمی پێوە دیارە و مەرج نییە هەموو دەوڵەمەندان بەو جۆرە بن كە نووسەر باسیان دەكات.

كەریم شارەزا لە گۆڤاری (هیوا)دا گوتارێكی لەسەر شاعیرانی كۆیە نووسیوە بەناوی (كۆیە و شاعرانی) تیایدا باس لە شاعیرانی كۆیە و شیعرەكانیان دەكات و كۆیە وەكو مەڵبەندێكی ڕۆشنبیری دادەنێت و بڕوای وایە شاعیرانی كۆیە لە بواری خزمە تكردنی بیری نە تەوایەتیدا ڕۆڵیان هە بووە و بە بەرهەمەكانیان گیانی نە تەوەخوازی و هە ستی نەتەوەپەروەرییان جۆشداوە و دەڵێ: ((وە لە مەیدانی بیروباوەری نەتەوایەتیدا حاجی قادری كویی و مە لای گەورە و دلدار عاطیفە و هەستی نەتەوایەتییان جۆشاوە، وە لەم مەیدانە پیروزە فراوانەدا ئەسپی شیعریان لینگ داوە و دەنگیان لە هەموو كوردستان بیستراوە و خەلك بە شانازییەوە بانگیان ستاندووەتەوە، وا نموونە ی شیعری نە تەوایەتیی ئەو سەدەیە پیشكەش ئەكەین كە شیعریكی حاجی قادرە))(كەریم شارەزا، 1961، 26) هەروەها دەڵێ: ((شیعری نەتەوایەتی پی بە پی پیشكەوت تا بە شیوەیەكی پر جوش و ئاگرین خوی نواند لە هەلبەستە بەرزە ناودارەكەی یونس رئوف دلدار "ئەی رەقیب" كە ئیستا بووە بە "مارسیلیزی كوردی" و ویردی زمانی هە موو لاویكی خوین گە رم لە كوردستانا))(كەریم شارەزا، 1961، 27) بۆچوونەكانی نووسە ر دە ربارەی نە تەوەپەروەری شاعیرانی كۆیە لەجێی خۆیدایە و ئە و شاعیرانەی نووسەر باسی كردوون بەشێكی شیعرەكانیان بۆ نەتەوە و نەتەوەپەروەری تەرخانكردووە، هەروەها ڕۆڵێكی گەورە و گونگیان گێراوە لە هۆشیاركردنەوەی لایە نی نەتەوەیی خە ڵك و هاندانیان بۆ یە كڕیزی و خزمە تكردن و بەرگری كردن لە كوردستان و شۆڕش لەپێناوی ئازادی كوردستاندا.

گیوی موكریانی لە ساڵی 1969 بۆ جاری سێیەم (دیوانی حاجی قادری كۆیی) چاپكردووەتەوە، كە (كوردستان موكریانی) بەشێكی پێشەكی دیوانەكەی نووسیوە و تیایدا باسی گیانی نیشتمانپە روەری شاعیر دە كات و بڕوای وایە كە بارودۆخی خراپی ئە و سە ردەمەی نە تەوەی كورد و لە ناوچوونی میرنشینە كانی كورد و چوونی بۆ ئە ستەنبوڵ سەرەكیترین ئەو هۆكارانەن كە بوونەتە هۆی دروستبوونی گیانی نیشتمانپە روەری شاعیر، وەك دەڵێ: ((ئەو سەردەمە هەمان سە ردەم بوو كە ئەمارەتە سەربەخۆیەكانی كوردستان لە ناوچوون و كە وتنە ژێر دە ستی حوكمڕانی عوسمانیەكانەوە. ناوچەكەی شاری ئەستەمبوڵ بوو بەمەڵبەندی خڕبوونەوەی ئەو لاوە جگەرسۆز و خوێنگەرمانە كە بۆ ڕزگاری نەتەوەكەی خۆیان لەژێر دەستی عوسمانیەكان دا تێ دەكۆشان. شووێنی ڕەوشەن بیری بووە، بە دەیان ڕۆژنامە و گۆڤار و دە نگوباسی پێشكە وتنی گە لانی دە نوواند و هە واڵی وێژە ی نووێی بڵاو ودەكردەوە. حاجی بە و بۆنە یەوە كە شارەزای زمانی (كوردی، فارسی، عەرەبی و توركی) بوو ئاگاداری زۆرترینی ڕووداوەكانی سەردەمی خۆی بوو، ژیانی لە ئەستەمبووڵ بوو بە هۆی نزیك بونەوەی لە بەدرخانیەكان وەشارەزابوونی بەسەر هۆنراوە ئاسمانیەكانی خانی نەمر،

دووری نیشتمان و ئاوارەیتی بوونە هۆی هەڵگیرساندنی سۆزی نەتەوایەتی و بێداری و نەنوستی))(حاجی قادری کۆیی، 1969، ل 10_11) کەواتە ئەوەی وایکردووە کە شاعیر هەستی نیشتمانپەروەری و نەتەوەیی تیایدا گەورەبێت ئەوەیە کە لە سەردەمی لەناوچوونی میرنشینە کوردییەکاندا ژیاوە، هەروەها لە ئەستەنبوڵ ژیاوە و زمانی بێگانە ی زانیوە و ئاگاداری هەواڵەکانی دنیا بووە و شیعرە نیشتمانپەروەرییەکانی خانی بینیوە ، کە هەموو ئەمانە گیانی نیشتمانپەروەری شاعیریان جۆشداوە و هۆشیا ری نەتەوەیی شاعیریان بەرزکردووەتەوە. حاجی خەونی بە دەوڵەتی کوردییەوە بینیوە و بەخەیاڵ سنووری ئەم دەوڵەتەی کێشاوە، لێکۆڵەر نوونەی شیعرێکی شاعیر دەهێنێ کە تیایدا باس لە سنووری کوردستان و ئەو ناوچانە دەکات کە دەکەونە سنووری کوردستانەوە، کە لە داهاتوودا دەوڵەتی کوردی لەم سنوورەدا دروست دەبێ و خاوەنی سەرکردەی خۆی دەبێ، وەك دەڵێ: ((حاجی وەنەبی ئەندێشەی هەر بۆ بینینی پاشە ڕۆژ بەرەڵلا کردبێ بەڵکوو دەبینین کە ئەندێشەی ئازادی ئازاد کردووە لەنێو جیهانی بێ سنوردا تا گەیشتۆتە ئەو سەردەمەی کە کوردستان خاوەندی فەرمانڕەوایێکی سەربەست و سە ربەخۆ بووە ، لە نێو دڵێکی هە ڵقرچاوەوە هەناسەیەکی ئاگرینی هە ڵکێشاوە بۆ ئەمرۆژانە))(حاجی قادری کۆیی، 1969، ل12)

حاجی لەو شاعیرە هۆشیارانەیە کە شیعرەکانی کردووەتە مینبەری هۆشیارکردنەوەی لاوانی نە تەوەکەی و هاندانیان بۆ سەربەستی و سەربەخۆیی و کارکردن بۆ دە وڵەتی کوردستان و دیاریکردنی سنووری ئە م دەوڵەتە. حاجی بەشیعرەکانی شۆڕشێکی بەرپاکردووە کە بووتە سەرمەشقی شاعیرانی دوای خۆی بۆ ئە وەی لەسەر هەمان ڕێگای ئەو برۆن و هەوڵ بۆ سەربەخۆی و ئازادی نەتەوەکەیان بکەن.

ئەنجام

لە کۆتایی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی لای خوارەوە:

1. گوتاری ڕە خنەی سیاسی نە تەوەیی پانتاییە کی فراوانی لە گوتارە ڕەخنەییەکانی (1920-1970ز)ی بۆ خۆی داگیرکردووە.
2. شۆڕشی چواردەی تەمووزی (1958ز) بووە هۆی ئەوەی ئازادی نووسین لە کوردستانی باشوور زیاتر بێت و گوتاری ڕەخنەی نەتەوەیی لەسەر ڕووپەڕی ڕۆژنامە و گۆڤارەکان زیاتر بێت بەبەراورد بە ساڵانی پێش شۆڕشەکە.
3. نووسەران ستایشی ئە و جۆرە شیعرەیان کردووە کە لەپێناوی نەتەوە و مافەکانی نەتەوە نووسران و دژی ئە و جۆرە شیعرەن کە تەنها گوزارشت لە خودییەتی شاعیر دەکات.
4. نووسەرانی کورد لە گوتارە ڕەخنەییەکانیاندا هەوڵیان داوە هانی شاعیرانی کورد بدە ن بۆ ئەوەی شیعری نە تەوەیی بنووسن و لەم ڕێگەیەوە هەوڵی هۆشیارکردنەوەی گەلەکەیان بدەن.
5. زۆربەی نووسە رەکان تە نها ئە و جۆرە شیعرە پەسەند بکە ن کە واقعین و لە پێناوی نە تەوە نووسراون و باس لە کێشەوگرفتەکانی نەتەوە دەکەن و هەوڵی چارەسەرکردنی دەدەن.

سەرچاوەکان

<u>کتێب</u>

1 - أ .ب. هەوری (1956)، ئازار و ئاوات، چاپخانەی سلمان الاعظمی، بەغدا.
2 - ازاد گوڵەدین (2016)، ناسیۆنالیزم و هە ستی نەتەوایەتی لای مەولانا خالیدی نەقشبەندی، چ1، خانەی چاپ و پە خشی ڕێنما، سلێمانی.
3 - حاجی قادری کۆیی (1969)، دیوانی حاجی قادری کۆیی، ئا: گیوی موکریانی، چ3، چاپخانەی هەولێر، هەولێر.
4 - دڵزار (1958)، ئاوازی ئاشتی و ئازادی، چاپخانەی دارالسلام، بەغدا.
5 - دڵشاد عەلی محەمەد (2007)، دیلان و تاقیکردنەوەی شیعری، چ1، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
6 - عەبدولقادر ساڵح (2005)، شۆڕشی 14ی تەمووزی 1958 لە عیراق، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی.
7 - کامل حەسەن بەسیر(2015)، مێژووی ڕەخنەسازی، چ1، چاپخانەی تاران، تاران.
8 - محەمەد ساڵح دیلان (1996)، بارانی سلێمانی، ئا: ئومێد ئاشنا، بەشی دووەم.
9 - هەژار موکریانی (1960)، مەم و زینی خانی، چ1، چاپخانەی نەجاح، بەغدا.

<u>گۆڤار و ڕۆژنامە</u>

1 - جەمال شاڵی (1961)، سەلام، گۆڤاری ڕۆژی نویَ، ژ 2، ساڵی 2، سلێمانی،(23-33)
2 - حەمەڕەش (1959) ، حاجی قادری کویی، گۆڤاری بڵیسە، ژ3، ساڵی یەکەم، سلێمانی، (64 - 73)
3 - ڕەفیق حلمی (1943)، دلدار(یونس رؤوف)، گۆڤاری گەلاوێژ، ژ 10 ،ساڵی 4 (15-23)
4 - سیاپۆش (1933)، شاعیرەکانمان،یادگاری لاوان، (33-44)
5 - کاکە شوان (1960)، یادی پیرەمێرد شاعیری نەمری کوردپەروەر، گۆڤاری بڵێسە، ژ11، ساڵی1، سلێمانی، (27- 32)
6 - کەریم شارەزا (1961)، کۆیە و شاعرانی، گۆڤاری هیوا، ژ32، ساڵی4، (22-27)
7 - مەدهۆش (1960)، حەمدی و شێخ مەحمودی نەمر، گۆڤاری ڕۆژی نوێ، ژ 7، ساڵی 1، سلێمانی، (30- 34)
8 - نەورۆز (1932)، زمان، گۆڤاری زاری کرمانجی. ژمارە 24 ، (9-11)

REFERENCES

Books

Abdulqadr S. (2005). The revolution of 14 July 1958 in Iraq, Karo publishing house, Slemani.

Azad Guladin, (2016). Nationalism by Mawlana Khalidi Naqshbandi, First Edition, Renma publishing house, Slemani.

Dilan, Muhamad Salih, (1996). Rain of Slemani by Omed Ashna, Second part.

Dilzar, (1958). Cantus of of peace and freedom, Darlsalam publishing house, Baghdad.

Dlshad, Ali, (2007). Dilan and poetry experiment, First Edition, Sardam publishing house, Slemani.

Hawri, A.B. (1956). Pain and hope, Salman Al Aezami publishing House.

Hazhar, Mukryani,(1960). Mam and Zin of Khani, First Edition, Najah publishing house, Baghdad.

Kamil, Hassan Basir, (2015). History of criticism, First Edition, Tehran publishing house, Tehran.

Koyi, Haji Qadri (1969). Haji Qadri koyi Divan, by Giwe Mukryani, Third Edition, Hawler publishing house, Hawler.

Journals and Newspapers

Jamal Shalli, peace, Rozhi Nwe journal, No, 2, year 2, Slemani, 1961.

Hama Rash, Haji Qadri Koyi, Blesa journal, No, 3, year 1, Slemani, 1959.

Rafiq Hilmi, Dildar(Youns Rawf), Galawezh journal, p. 2424.

Syaposh, out poets, Zhyan journal, No, 335, 336, Akhstos and Aylul, Slemani, 1932.

Kaka Shwan, souvenir of Peramerd, Blesa journal, No, 11, year 1, Slemani, 1960.

Karim sharaza, Koya and its poets, Hiwa journal, No, 32, year 4, 1961.

Madhosh, Hamdi and Shekh Mahmud, Rozhi Nwe journal, No, 7, year 1, Slemani, 1960.

Nawroz, language, Zari kurmanji journal, No, 24, 1932